

Westholm, Erik

Det utmanade lokalsamhället

Presenterat vid Högre Seminarium Kulturgeografiska Institutionen, Handelshögskolan,
Göteborg. November 2001.

Nov 2001

Det utmanade lokalsamhället

Erik Westholm

Institutet för Framtidsstudier

erik.westholm@framtidsstudier

Lokalsamhälle och sociala relationer

Den här rapporten är en ansats till ett planerat större arbete om förhållandet mellan människan och det lokalsamhälle som hennes vardagsliv utspelas i¹; staden, stadsdelen, orten eller bygden. Den utgår ifrån den samhällsvetenskapliga diskussionen om följderna för enskilda platser och samhällen av vår tids gränsöverskridanden. Det är en diskussion vars olika grenar på skilda sätt handlar om att "rummet krymper" och att ekonomiska och sociala relationer blir allt mindre lokalt bundna med allt vad det innebär. Den har förts t ex i termer av globalisering, som en diskussion om "socialt kapital", som en kulturteoretisk diskurs osv. Kopplingen till hur man med politik och planering kan stärka den lokala miljön är emellertid svagt utvecklad. Dessutom är diskussionen om följderna av vår tids gränsöverskridanden till stor del teoretisk och det finns inte så många empiriska studier som kopplar den till den faktiska utvecklingen i olika typer av stadsmiljöer och orter. Åtminstone i Sverige finns ett behov av kunskap och reflektion om hur dessa förändringar går till och hur de skapar nya förutsättningar för olika slags samhällen.

Är det så att vardagligt liv och handlande sträcker ut sig över större geografiska områden, att vidsträckta nätverk blir viktigare, att människors liv delar upp sig mer mellan olika rumsliga och sociala miljöer? Om det är så, betyder det att lokalsamhället tunnans ut och försvagas? Eller tillförs det något som kan användas för att stärka det lokala?

Dessa frågor växer nu i de flesta av landets kommuner. Vi har sedan decennier en forskning om lokal och regional utveckling som handlar om ekonomisk strukturomvandling, regionalpolitik, flyttningsrörelser osv. De växande obalanserna, där befolkningen minskar snabbt i många städer och bygder, medan storstadsmiljöerna har problem att hantera tillväxten reser delvis nya frågor. Dessa problem utmanar till ett kunskapssökande om hur man över huvud taget ska kunna stärka platser genom att anpassa den byggda miljön, förändra dess institutioner, engagera människor i lokala aktiviteter, främja kontakterna osv. Kan man sträva mot att skapa lokala miljöer som kan ge platsidentitet och "levda erfarenheter" till sina invånare?

En sådan forskning måste utgå från människors relation till sin specifika lokala miljö. Förändringar går också ojämnt fram socialt med skillnader mellan män och kvinnor och människor av olika ålder och klass. Så det handlar om att utveckla kunskap som kan bidra till en samhällsplanering som kan utnyttja de specifika lokala förutsättningarna.

Lokalsamhället utmanas

Etnologen Barbro Blehr (2000) diskuterar vad som kännetecknar *de lokala* i traditionellt antropologiskt och traditionellt sociologiskt tänkande. Hon pekar på fyra slag av förväntningar på *de lokala*. Den första är att i lokala sammanhang interagerar varje

¹ Begreppet lokalsamhälle används här avsiktligt vagt. Det är det område där människors vardagsliv utspelas och kan i storlek variera beroende på var vi är och på sammanhanget. Det kan vara en stad, en stadsdel, en mindre ort, en bygd.

samhällsmedlem med människor som inte är anonyma för henne. Oftast handlar det om multiplexa relationer, dvs att människor interagerar med varandra i mer än en kapacitet. Den andra punkten pekar på en intim koppling till terräng, till platser och fysiska miljöer. Människor i lokalt levda liv skapar starka relationer mellan sig själva och den fysiska omgivningen. Den tredje punkten handlar om historiskt djup och innebär att den lokala kopplingen anses ackumuleras över tid. Den fjärde punkten tar upp *de lokals* självtillräcklighet. Här hänvisar Blehr till Hannerz (1990). De lokala förblir i det hemtama som de också tar för givet. Till skillnad från de *kosmopoliterna* som färdas regelbundet över nationella gränser, som har en flerlokaliserad vardag, som överskrider lokala horisonter i sitt vetande och sitt tänkande, som processar mening med räckvidd och som har en reflexiv distans till allt de gör hemma såväl som borta. En möjlig femte punkt som Blehr anger är att det lokala förutsätts ge upphov till en egen särpräglad kultur. Den slutsats hon drar är att: ”*liksom moderniserings- och globaliseringsprocesser rubbar villkoren för gemenskap, så underminerar de på punkt efter punkt det som sagts om det lokala*”.

Inom antropologin finns en motsvarande diskussion. Appadurai menar t ex att de förändringar vi sett de två senaste decennierna är ett definitivt brott (rupture) när det gäller relationer mellan samhällen (*general break with all sorts of pasts* (Appadurai 1996, s 2)). Han gör det, trots att han visar upp en stor skepsis mot att diskutera samhällsförändringar i termer av stadieövergångar, t ex som en distinktion mellan tradition och modernitet osv. Men nu är det något fundamentalt nytt som har skett enligt Appadurai, och det är att media och migration tillsammans ändrar hela vår syn på världen. Genom dessa inkorporerar individer och grupper det globala i sin egen praxis. Det som då sker är att gruppidentiteten förändras bort från att vara rumsligt bunden, historiskt självmedveten och kulturellt homogen. Genom att människor får lösare band mellan varandra ändras basen för kulturell reproduktion i ett territorium på ett grundläggande vis. Det ”lokala” som levd erfarenhet försvinner på sikt. Det betyder inte att världen blir kulturellt homogen. Detta är förändringar som olika samhällen utsätts för och anpassar sig till på skilda vis.

Inom geografin finns sedan 1970-talet en utvecklad diskussion kring platsers fundamentala betydelse och om de processer som hotar respektive rekonstruerar platser i skilda avseenden. Platsbegreppet har många bottenar och används i olika syften och är inte helt problemfritt att använda i förhållande till lokalsamhälle men den här diskussionen rör egentligen mycket näraliggande fenomen. T ex Harvey (1993) pekar på drivkrafterna som ständigt verkar för att återupprätta platser. Människors kamp för bättre förhållanden, för ett bättre samhälle är alltid fysiskt lokaliserad, menar Harvey. Vi överger inte platserna för vi är plantor som måste ha rötter. Men platserna hotas av teknologisk utveckling, rationalism, massproduktion och massvärderingar. För Harvey leder detta till ett rop på ”plats-politik”, en politik som är baserad på och rotad i platsers fundamentala betydelse för människan.

Ett annat ”spår” i diskussionen om lokalsamhället är det som anförs av Robert Putnam. I *Bowling alone* visar Putnam att de direkta kontakterna mellan människor är på snabb tillbakagång i det amerikanska samhället. Både föreningsaktiviteter och umgänge i hemmet minskar. Putnam bygger i huvudsak på två typer av material. Det ena är andelen invånare som deltar i organisationer och formaliserade aktiviteter. Här kan Putnam visa att färre går i kyrkan, färre går till scouterna, medlemstalen i välgörenhetsorganisationer minskar, männen går inte till ”klubben” lika mycket osv. Den andra källan är olika undersökningar av människors umgängesvanor. Här visar Putnam att man mer sällan än förut har middagsgäster, åker på picnic, spelar kort osv.

Den svenska debatten om Putnam's bok har mest handlat om att hans resultat bara delvis är giltiga i Sverige. Våra svenska problem ser annorlunda ut och handlar kanske mer om

värdegrunden för engagemanget. Rohtstein/Kumlin (2001) har ifrågasatt Putnam ifrån en annan utgångspunkt; de menar att det snarare är starka och pålitliga offentliga institutioner som ger grunden till ett tillitsfullt samhälle.

Putnam betonar att det minskande "sociala kapitalet" ersatts av ensamhet och TV-tittande. När banden mellan invånarna försvagas så skadas lokalsamhället. Finns det inte tillitsfulla relationer så sluts det färre överenskommelser, alltså någon slags begränsning av aktiviteten i samhället. Här behövs dock en mer nyanserad kunskap. Den ökande ensamheten slår sannolikt inte lika för alla utan här kan vi vänta skillnader som beror på samhällsklass, kön, ålder osv. Medan vissa människor blir mer ensamma och utsatta så utvecklar andra nya slags sociala relationer som det ännu inte är så lätt att få en uppfattning om. Sedan 1960-talet har t ex kvinnorna gjort entré på arbetsmarknaden. Putnam beskriver det som en förlust av socialt kapital. Kvinnorna var en slags "sociala kapitalister" när de hade tid att backa upp sina mäns privatliv. Men är det rimligt att bortse från att kvinnornas nya arbetsrelaterade sociala relationer i en diskussion om socialt kapital? Det kanske är i arbetslivet som de relationer som skapar tillit och överenskommelser nu utvecklas.

Hur kan man t ex upptäcka och hantera sociala relationer som uppstår i nya former i ett större geografiskt rum? Sådana relationer kan byggas upp genom resande, pendling, internet, e-mail, telefon osv och förstärks av medialiseringen av samhället. De växer sannolikt fram både i privatlivet och i arbetslivet. De ger kanske inte upphov till så mycket middagsbjudningar och lokala föreningsaktiviteter men kan ändå fylla viktiga funktioner för människor som får del av dem; t ex ge tillit, bekräftelse, identitet osv. Dessa relationer påverkar förstås också enskilda platser i flera riktningar. Kanske bör man mera tala om en förändring av det lokala kapitalets karaktär. Det öppnar för möjligheten av inflöde av impulser och mer kontakt med andra kulturer och värdesystem. Kanske en väg till en utveckling av en mer socialt hållbar stad, stadsmiljö eller bygd än den "själv tillräckliga" som Barbro Blehr talar om.

Om minskande relationer i lokalsamhället ersätts av både ensamhet och av nya slag av relationer i ett "större rum" så kan vi göra en viktig distinktion; det finns både vinnare och förlorare på detta. De som är med och skapar dessa nya relationer kanske inte alls saknar det lokala föreningslivet. Andra som står utanför nyskapandet däremot, gör kanske i stället en förlust om de lokala relationerna eroderar och platserna på så vis blir mindre socialt täta. Om Putnam's slutsatser ska kunna omvandlas till politisk handling så behövs alltså en djupare kunskap om vad socialt kapital är i termer av platsrelationer och lokal gemenskap.

Sammantaget pekar den litteraturbaserade diskussionen mot att lokalsamhället utsätts för ganska stora påfrestningar som har att göra med att människor får nya slags rumsliga relationer. Giddens har formulerat detta som en del av moderniseringsprocessen, något långsiktigt och djupgående; "*sociala relationer lyfts ur sina lokala interaktionssammanhang och omstruktureras över obegränsade områden i tidrummet*". En följd av detta är att den lokala miljön blir mer genomträngd och formad av inflytanden långt bortifrån.

Det tycks som om det alltid pågår både en integrering och disintegrering i ett lokalsamhälle. I ett slutet lokalsamhälle med lite interaktion med omvärlden sker liten förnyelse av erfarenhetsbasen och sårbarheten för oförutsedda skeenden blir stor. Det är ett lokalsamhälle som vi skulle kalla inskränkt eller själv tillräckligt. En tid av snabbt ökande gränsöverskridanden ger istället disintegreringen ett övertag, och hoten kanske istället består av att det som håller samman lokalsamhället eroderar. Så projektet måste handla om hur att utveckla empiriskt baserad kunskap om dessa processer så att man kan utveckla en "platspolitik" för en hållbar stadsutveckling.

Ett vanligt antagande i litteratur om gränsöverskridanden är att kommunikationen mellan medborgare i lokalsamhället minskar. Det handlar om att arenor för utbyte av erfarenheter och

kunskap, för trädning av normer och värderingar successivt försvinner. Ett territorium i avsaknad av offentliga platser där man kommunicerar ger ingen möjlighet till ett "lokalt lärande" (Bauman 2000). Delvis är detta en fråga om förändringar i rumslig skala. Det slags enhet som möjliggjordes i små samhällen genom den nästan samtidiga och kostnadsfria kommunikationen affischer och flygblad kollapsar i alltför stora lokalsamhällen. Lars Ingelstam (1998) har pekat på vikten av att nyskapa socialt kapital, att människor själva kan organisera sig lokalt. Enkla system, begriplighet och genomskinlighet är viktigt. Här handlar det också om att se behovet av ett nytänkande kring den offentliga sektorns roll för att aktivera det lokala medborgarskapet (1998). Även Rothstein (2001) betonar den offentliga sektorns roll och menar att den kan vara viktigare att uppmärksamma än medlemskapet i organisationer. Samtidigt är folkrörelser, ideellt engagemang, möten mellan människor grunden för nyskapande av sociala relationer. Kunskapsbehoven är stora.

Denna diskussion visar att det inom skilda discipliner och forskningsområden finns en kunskapsutveckling som pekar på långsiktiga och djupgående förändringar av människors rumsliga relationer och att det får konsekvenser för hur våra samhällen fungerar. Forskning om dessa processer måste vara både för disciplinerna, disciplinöverskridande och handlingsinriktad. Den måste kunna upptäcka och beskriva hoten mot lokalsamhällena likaväl som de möjligheter som ligger i att fler människor kan upprätta långväga relationer. Den måste syfta till att ge underlag för hur staden offentliga rum kan planeras så att det fungerar för människors behov i "gränsöverskridandets tid".

De mänskliga räckhållen

Helena Kåks och jag har i tidigare projekt utvecklat begreppet "mänskliga räckhåll" som ett redskap för att undersöka och tolka människors förhållande till sin rumsliga och sociala omgivning (Kåks/Westholm 1998). Det bygger vidare på ett synsätt från Hägerstrand (1978) och Törnqvist (1993) och hjälper oss att tänka analytiskt kring variationer i människors sätt att förhålla sig till omvärlden. Begreppet är knutet till individen; varje individ bygger sitt eget räckhåll genom sitt förhållningssätt till omvärlden. Räckhållet är en slags medvetanderum genom vilket vi kan se människan som en tänkande, kännande och skapande människa i det "nätverk av inre och yttre sammanhang" som Hägerstrand lyft fram.

Om människan reser/flyttar och kommunicerar mera och över längre avstånd påverkar det givetvis hennes räckhåll. Den betydande förändringen ligger emellertid inte i de ökande avstånd som på olika sätt forceras utan i de erfarenheter som resandet och kommunikationen resulterar i. I stället för att fysiskt uppsöka en viss plats eller en viss person kan vi i ökande grad, med hjälp av teknik eller genom andra människor, införliva det "större rummet". Räckhållsbegreppet kan hjälpa oss att tolka data t ex om hur människors liv delas upp mellan olika rumsliga och sociala miljöer och hur identiteten byggs upp av "byggstenar" som kan vara lokalt anknutna eller på något sätt traderade från ett annat rumsligt sammanhang.

Räckhållsbegreppet kan användas för att skapa förståelse både för hur människor förhåller sig till förändring och på vilket sätt de själva är med och skapar den. En grundläggande förutsättning för vår begreppsutveckling är också att räckhållet formas kring en människa som i någon mening är aktiv, som använder sig av sin omvärld. Räckhåll kan därför sägas vara den mentala värld människan verkar i och med hjälp av - både en sorts handlingsutrymme och redskapsuppsättning. Där ryms den del av människans samlade erfarenhet som hon på något sätt tillmäter betydelse, hennes deltagande i pågående skeenden och det hon eftersträvar. Yttre förutsättningar påverkar naturligtvis räckhållets utformning, men individen har också i varierande grad möjlighet att själv forma och förändra sitt räckhåll.

Att studera räckhåll kan betyda att ta reda på hur dessa mänskliga handlingsutrymmen ser ut och vad de innehåller men också att undersöka hur människor utnyttjar dem och varför.

För att fånga individens räckhåll måste vi kunna betrakta hela hennes livssituation från skilda perspektiv. Med ett socialt perspektiv på räckhåll kan vi utveckla kunskap om hur människan förhåller sig till andra människor, men också om hur det sociala livet påverkas av exempelvis föreställningar om tid och rum. Väljer vi istället ett rumsligt perspektiv kan vi se hur rörlighet påverkar individens förhållande till olika platser, men också väga in exempelvis sociala och tidsmässiga aspekter på detta. Både det rumsliga och det sociala räckhåll handlar förstås till stor del om relationer till den lokala omgivningen, till staden, stadsdelen osv.

Frågeställningar

Med ett räckhållsperspektiv kan vi utforska människors förhållande till specifika platser men också till rörligheten som sådan. Vilka roller spelar omgivningen i form av hemmet, kvarteret, stadsdelen, världen...? Vilka institutioner/organisationer/relationer är viktiga? Hur rör sig individen och var känner hon sig hemma? Vilka platser har på något sätt betydelse för henne, varför har de det och med vilka konsekvenser? Det sociala perspektivet handlar om hur människor formar sitt nätverk av mer eller mindre varaktiga sociala relationer. Den struktur som dessa bildar upprätthålls inom någon form av socialt sammanhang, vilket gör att vi kan tala om både personliga och institutionella relationer. Hur ser människans värld ut från det perspektivet? Vilka människor är viktiga för henne och varför? Vilka band kan förväntas ha större varaktighet och vilka är av mer tillfällig karaktär? Kan vi få något grepp om vilka slag av utbytesrelationer med omvärlden som tillför nya impulser, ny kompetens och nya relationer?

De frågeställningar som här har skisserats utforskas dels i projektet "Ung i ett rörligt samhälle" som genomfrös under 2002 och dels i en planerad fortsättning som kommer att omfatta fyra olika lokalsamhällen i Sverige.

Appadurai, A., 1996. *Modernity at large. Cultural dimensions of globalisation*. London.

Bauman, Z. 2000. *Globalisering*. Studentlitteratur. Lund.

Blehr, B., 2000. Lokal gemenskap: En specificerande begreppstömning. *Laboratorium för folk och kultur*. 2/2000.

Ellegård, K 1999. *I spänningsfältet mellan social intressegemenskap och geografisk närhet*. SOU 1999 :117.

Giddens, A . 1966. *Modernitetens följder*. Lund..

Hägerstrand, T., 1982. Komplexitet och delaktighet i samfundets liv. Några tankar om problemet. *Vår lösning 1982*; 3:169-180.

Ingelstam, B., 1999. En krympt agenda. *SOU 1999* :83.

Kåks, H, Westholm, E., 1998. Mänskliga räckhåll – att förstå samhället med utgångspunkt i människan. *Nordisk Samhällsgeografisk Tidskrift* Nr 27 s 51-64.

Putnam, R., *Bowling alone: The collapse and revival of American Community*. 2000. New York.

Rohrstein, B., 2001. Det sociala kapitalet i den socialdemokratiska staten. Den svenska modellen och det civila samhället. *Arkiv för arbetarrörelsens historia* (79):1-55. Rothstein, B., Kumlin, Staffan, 2001. Demokrati, socialt kapital och förtroende. För publicering i Holmberg, S., Weibull (red.): *Land Du välsignade. SOM-rapport 26*, Göteborgs universitet, SOM-institutet, 2001.

Thörnqvist. G., 1993. *Sverige i nätverkens Europa*. Malmö.

Tidigare arbetsrapporter:

- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2000:1**
Malmberg, Bo & Lena Sommestad. *Heavy trends in global developments. Idea platform for MISTRA's future strategy.*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2000:2**
Malmberg, Bo & Lena Sommestad. *Tunga trender i den globala utvecklingen.* Uppdrag för Stiftelsen för Miljöstrategisk forskning (MISTRA).
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2000:3**
Lee, Ronald, Mason, Andrew & Timothy Miller. *From Transfers to Individual Responsibility: Implications for Savings and Capital Accumulation in Taiwan and the United States.*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2000:4**
Mayer, David. *On the Role of Health in the Economic and Demographic Dynamics of Brazil, 1980-1995.*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2000:5**
Galor, Oded & Omer Moav. *Natural Selection and the Origin of Economic Growth.*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2000:6**
Malmberg, Bo & Lena Sommestad. *Four Phases in the Demographic Transition, Implications for Economic and Social Development in Sweden, 1820-2000.*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2001:1**
Lagerlöf, Nils-Petter. *From Malthus to Modern Growth: Can Epidemics Explain the Three Regimes?*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2001:2**
Sommestad, Lena. *Education and Research in Times of Population Ageing.*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2001:3**
Sommestad, Lena. *Health and Wealth: The Contribution of Welfare State Policies to Economic Growth.*